BRIEF

OVER

DE WIJZE VAN ONTSTAAN

VAN DEN

AZIATISCHEN BRAAKLOOP

TE SCHEVENINGEN,

MEDEGEDEELD AAN

Dr. J. A. VAN BEMMELEN

TE HAARLEM

DOOR

D. J. A. Arntzenius,

MED. ET CHIR. DOCT.

Met een platten Grond van Scheveningen.

32

BRIEF

OVER DEN

AZIATISCHEN BRAAKLOOP.

BRIEF

OVER

DE WIJZE VAN ONTSTAAN

VAN DEN

AZIATISCHEN BRAAKLOOP

TE

SCHEVENINGEN,

MEDEGEDEELD

AAN

Dr. *J. A. van Bemmelen*,

TE HAARLEM,

DOOR

D. J. A. ARNTZENIUS,

MED. ET CHIR. DOCTOR.

Met eenen platten grond van Scheveningen.

AMSTERDAM,

BIJ L. VAN DER VINNE.

1832.

..... quaeque ipse miserrima vidi.

Geachte Vriend!

Gij vraagt mij, in hoeverre de wijze van ontstaan en het aanvankelijke beloop van den Aziatischen braakloop te Scheveningen mij in mijn gevoelen omtrent de niet-besmettelijkheid dezer ziekte bevestigt, of wel mij van het tegenovergestelde overtuigt. Thans eerst ben ik in staat U hieromtrent eenige bijzonderheden mede te deelen, dewijl het onderzoek deswegens veel tijd vorderde en ik aan hetzelve geenen tijd meende te mogen opofferen, noodig tot het opzamelen van waarnemingen, waarvan het resultaat de strekking zoude hebben mij meer bekend te maken met, of mij te versterken in mijn gevoelen omtrent de beste wijze van behandeling dezer kwaadaardige ziekte, ten einde op deze wijze meer tot een praktisch nut mede te werken; ik aarzelde zelfs, deze mijne nasporingen publiek te maken, dewijl dit onderzoek, hoe belangrijk hetzelve ook zijn moge, aanleiding schijnt

te geven tot verbittering, zoo nadeelig in het gebied der wetenschappen; de ware toedragt der zaken echter zeer verduisterd wordende door de menigvuldige, onnaauwkeurige en ongerijmde geruchten, welke dagelijks omtrent het verschijnen der ziekte te Scheveningen verhaald, gedrukt en door velen gretig als bewezen werden aangenomen, gevoelde ik mij verpligt aan uwe uitnoodiging te voldoen, en door het bekend maken van bijzonderheden, welke het ontstaan en het eerste beloop der ziekte te Scheveningen hebben voorafgegaan en vergezeld, eene bijdrage te leveren tot de dezer dagen hier te lande zoo vaak verdedigde en bestredene niet-besmettelijkheid van den Aziatischen braakloop, een vraagpunt, dat dan ook mijns inziens, alleen door getrouwe opgaven van daadzaken, en niet door bloote redenering of uitspraak kan beslist worden. Ik stel in zulke opgaven bij dit onderzoek te meer belang, dewijl ik mijne overtuiging op dit punt enkel en alleen door het zien en waarnemen van daadzaken heb verkregen, in verband met hetgeen ons de beschouwing van alle besmettelijke ziekten oplevert; want vóór en in het begin mijner van Gouvernementswege met mijne geachte kunstgenooten tot het onderzoek van den Aziatischen braakloop ondernomene reis, was ik door het lezen van onderscheidene over deze ziekte geschrevene werken, voor het gevoelen der

besmettelijkheid van dezelve ingenomen, en ben niet dan na onwedersprekelijke bewijzen en daadzaken tot een tegenovergesteld gevoelen overgegaan. Mogten mij, bij eene verdere beschouwing der ziekte, even overtuigende daadzaken voorkomen, ten bewijze, dat dezelve werkelijk in eenen of anderen vorm of wijziging derzelve gedurende haar beloop contagieus is, of worden kan, dan zal ik ten allen tijde bereid zijn, hieromtrent openlijk mijne dwaling te erkennen. Dat dezelve toch zonder aanbrenging, door middel van eene besmette persoon of zaak, zich op eene plaats ontwikkelen kan, is, mijns inziens, door de wijze van ontstaan derzelve in Bengalen, en volgens geloofwaardige berigten, op verschillende plaatsen van Europa, tot eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid gebragt.

Ik hoop evenwel, dat Gij mijne wijze van uitdrukking in den door mij bedoelden zin zult opvatten, wanneer ik U zegge, tot nog toe niet te kunnen aannemen, dat de Aziatische braakloop gedurende deszelfs beloop, zich door besmetting mededeelt. Ik bedoel namelijk daarmede, ingevolge eene naauwkeurige waarneming der hiervoor aangewend wordende voorbeelden, en eene pathologische beschouwing der ziekte, benevens de gronden uit het wezen der ziekte ontleend en in het rapport der commissie, tot het onderzoek van den Aziatischen braakloop op de plaats zelve, ontwik-

keld, niet te kunnen gelooven, dat er in het door de ziekte aangetaste organisme eene smetstof wordt ontwikkeld of afgescheiden, welke als zoodanig, als *contagium cholericum*, in aanraking met een ander organisme onder begunstigende omstandigheden gebragt, dezelfde ziekte voortbrengt. Ik wil echter hierdoor de daadzaak niet loochenen en erken veeleer volkomen, dat de ziekte in een en hetzelfde huis dikwijls meer dan een voorwerp aantast, doch ik kan, terwijl zoo vele bewijzen tegen het bestaan van een *contagium* pleiten, deze daadzaak niet als een bewijs voor het bestaan van hetzelve erkennen. Er hebben toch, zonder dat men eene bepaalde smetstof tot verklaring hiervan behoeft aan te nemen, onderscheidene omstandigheden plaats, welke het ziek worden van meer dan eenen persoon in dezelfde woning ten gevolge kunnen hebben; want, behalve den psychischen invloed, welke bij deze ziekte wegens het ongewone der verschijnselen van zoo veel belang is, en behalve dat bij leden van hetzelfde huisgezin de ligchaamsgesteldheid en aanleg tot bepaalde ziekten dikwijls dezelfde is, zijn alle bewoners van een en hetzelfde huis en leden van hetzelfde huisgezin aan dezelfde levenswijs en nadeelige invloeden blootgesteld, waaraan de eerst ziek gewordene was onderworpen. Het is daarenboven, mijns inziens, zeer wel te verklaren, dat de uit-

geademde lucht en nadeelige uitwasemingen in de ziekenkamer, bij de geringe klasse en ook te Scheveningen dikwijls het eenigste vertrek in de gansche woning uitmakende, welke zoo wel uit den zieken zelven als uit de overige dikwijls ten grooten getale zich in de zorgvuldig van alle versche lucht afgeslotene kamer bevindende personen zich ontwikkelen, bij de nog gezonden, eene vatbaarheid voor de ziekte doen ontstaan, welke, in verband met voorafgegane praedisponeerende oorzaken, als slechte voeding, ongeregelde levenswijze, onzindelijkheid enz. en met de veranderde gesteldheid van de dampkringslucht, hen boven anderen ten prooi geeft aan de verderfelijke ziekte; deze praedispositie intusschen zoude, ingeval deze eigenaardige verandering in de dampkringslucht, dit *miasma cholericum* niet bestond, en de Aziatische braakloop dus op zulk eene plaats niet heerschte, onder dezelfde omstandigheden tot eene typheuse ziekte of *febris nosocomialis* aanleiding kunnen gegeven hebben. Even zoo, zult gij mij toestemmen, merken wij het herhaalde verschijnen van vele *febres intermittentes* in dezelfde huizen op, zonder deze daarom besmettelijk te noemen.

Doch het is hier de plaats niet, hier verder over uit te weiden, en ik wil dus overgaan tot het betoog, dat de aanbrenging of invoering van den Aziatischen braakloop te Scheveningen door

eene besmette persoon of zaak volstrekt nog niet bewezen is, en er vele andere omstandigheden plaats hebben, welke voor het miasmatisch ontstaan der ziekte pleiten; ik zal u daartoe het resultaat mijner van den beginne af aan met de meest mogelijke naauwkeurigheid in het werk gestelde nasporingen mededeelen: ik maak geene de minste aanspraak op het overtuigen van anderen, doch enkel op naauwkeurigheid in het opgeven der plaats gehad hebbende omstandigheden.

Ik ben tot het doen van nasporingen en het inwinnen van bijzonderheden ruimschoots in de gelegenheid gesteld, door de welwillendheid van den Heer Burgemeester dezer Stad, wiens onvermoeide ijver en zorg voor zijne ingezetenen, ook wederom gedurende de heerschende ziekte betoond, boven mijnen lof verheven is, en door de bereidvaardigheid van den Heer *d'Aumerie* geneesheer der zeebad-inrigting en in het bijzonder door de hulpvaardigheid van den Heer *Bausch*, heelmeester te Scheveningen, in het opgeven der juiste en meest belangrijke bijzonderheden van het dorp en deszelfs inwoners, welke beide Heeren mij niettegenstaande hunne afmattende werkzaamheden steeds in het bezoeken der zieken behulpzaam waren, benevens door de naauwkeurige inlichtingen van den verdienstelijken Heer *Reijers*, Stadsfabrijk, aan wien ik tevens de naauwkeurige teekening

van den platten grond van Scheveningen verschuldigd ben, waarvoor ik hen allen mijnen opregten dank betuige.

Vooreerst volgt hier dus eene opgave der eerste zieken, met bijvoeging of dezelve al dan niet in contact geweest zijn met zieke personen, komende deze opgave hoofdzakelijk overeen met het rapport van den Heer Dr. *Kiehl*, Lid der provinciale geneeskundige commissie aan derzelver President den Heer Dr *Ontijd.*

25 Junij. 1. *Leendert Evertszoon Knoester*, oud 48 jaren, Stuurman van een Scheveningsch visschers vaartuig *de Jonge Pieter*, van een gezond ligchaamsgestel, wonende in de Kerkstraat (1), was ongeveer 14 dagen op zee geweest (2), toen hij op Zondag den 24 Junij 1832 des avonds te 11 uur op Scheveningen terug kwam.

Hij gevoelde zich ongesteld, lusteloos, het zweet brak hem telkens in het aangezigt uit, en hij was zoo afgemat, dat hij zich niet in staat gevoelde, om een zwaar touw van een anker op te ligten, hetwelk hij wilde uitwerpen en waartoe hij zich op het dek had begeven. Hij schreef dit toe aan gevatte koude, dewijl hij

(1) Zie omtrent zijne woonplaats en die der volgende zieken, den hier achter gevoegden platten grond van Scheveningen.

(2) In dit gedeelte van het jaar blijven de visschers, wegens de langere reis om de Noord, dikwijls langer dan 14 dagen om te visschen op zee.

den ganschen Zondag en het grootste gedeelte van den vorigen dag op het dek geweest was en met natte kleederen in eenen hevigen wind en regen gezeten had; daarenboven was hij mede door eene tamelijk sterke diarrhee afgemat, welke hij aan de volgende omstandigheid toeschreef.

Ik moet hier in het voorbijgaan bijvoegen, dat deze persoon, zoo wel gedurende zijne ziekte als na zijne herstelling, zich steeds gelijk gebleven is in zijne verhalen omtrent de omstandigheden, welke op zee plaats hebben gehad en dat er niets *gezien* noch *gevonden* is, hetgeen zijne communicatie met besmette personen of plaatsen zoude kunnen bewijzen; daarbij is mij deze man bij de herhaalde bezoeken, welke ik bij hem heb afgelegd, steeds voorgekomen als iemand, die wegens zijne ongekunstelde en rondborstige wijze van verhalen, geen mistrouwen verdient en zich bij zoo vele menigvuldige ondervragingen, nimmer in het minste heeft tegensproken, terwijl hij op het dorp van eene goede zijde bekend is en bereid is de waarheid van deze zijne getuigenis ten alle tijde met eede te bevestigen.

Na het gansche jaar met geen vreemd schip in aanraking geweest te zijn, was *Knoester* des Vrijdags den 22 Junij ll. op den middag op de hoogte van Texel, ongeveer 12 mijlen van de kust zijnde, eenen vischhoeker gewaar geworden,

en had hij, gebrek aan drinkwater hebbende, denzelven aangeroepen en gevraagd of hij eenig water van hem bekomen konde. Hij had denzelven voor eenen inlandschen vischhoeker van Vlaardingen komende en op de haringvisscherij uitgaande erkend, op welken als schipper *Andries van Bergen* en als matrozen onder anderen twee Scheveningsche broeders *Arie Taal* en *Minnekes Taal Woutersz.* voeren. Het woei hard uit den Noordwesten en *Knoester* berekent, dat, hoewel hij het anders in korteren tijd zoude hebben kunnen zeilen, de vischhoeker met dezen wind 2 à 3 dagen uitgezeild moet geweest zijn. De stuurman *Andries van Bergen* had toestemmend geantwoord en zich te loever aan de pink van *Knoester* begeven, waarop deze, zonder dat een der manschappen der beide schepen van boord gegaan was, een zijner vaatjes gegeven en met Maaswater gevuld had terug ontvangen, waarvoor hij *van Bergen* zes schollen voor een braadje gegeven had (1). De manschappen hadden van hetzelve allen gedronken, doch hij in het bijzonder, daar hij zeer sterken dorst had. Den volgenden dag, Zaturdag, had hij reeds diarrhee gehad, waar hij evenwel niet veel acht op ge-

(1) Ik had wel gewenscht, dat ter liefde der waarheid, te Vlaardingen een legaal onderzoek plaats had gehad, opdat het alzoo blijken zoude, of de getuigenis van *van Bergen* met die van *Knoester* gelijkluidend ware.

slagen had, dewijl dit het gewoon gevolg was van het drinken van Maaswater, zoo dat men op Scheveningen en elders gewoon is den vermeerderden stoelgang ten gevolge hiervan *de Rotterdammer* te noemen. Hij gevoelde evenwel thans eene buitengewone sterke afgematheid bij dezelve. Het was ruw weder, waarin *Knoester* het grootste gedeelte van den dag stilzittende op het dek doorbragt en bezig was met het boeten zijner netten; de hevige golfslag sloeg een zijner zwaarden aan stuk, zoodat hij zich genoodzaakt zag, zonder verder eenige ontmoeting te hebben gehad, de koers weder naar huis te rigten. Afgemat, door-nat en koud begaf hij zich des nachts aankomende dadelijk huiswaarts, het opzigt over de pink aan zijnen broeder overlatende, welke als matroos bij hem aan boord was. Den volgenden morgen den 25 Junij, te 11 uur bezocht hem de heelmeester *Bausch*, welke hem vond met braking en diarrhee van eene waterachtige stof, eenigzints koude ledematen en eenigzints teruggetrokkene oogen, zonder huidplooijen of andere verschijnselen van den Aziatischen braakloop op te merken. Na de noodige hulp aldaar te hebben bewezen, werd hij tegen 1 uur andermaal bij den stuurman geroepen, en nu waren genoegzaam alle verschijnselen van den Aziatischen braakloop ontwikkeld, zoodat de voornoemde Heer *Bausch* getroffen was over het ge-

heel ongewone derzelve, en dadelijk op het denkbeeld kwam, dat deze ziekte de zoo zeer gevreesde cholera zijn zoude, waarover ZEd. den volgenden morgen den Heer *P. Varkevisser*, lid van het stedelijk bestuur, onderhield.

Meer en meer ontwikkelden zich de verschijnselen dezer ziekte, zoodat, nadat er meerdere zieken met dezelve zich op het dorp vertoond hadden, de zaak tot kennis gebragt zijnde van den Heer Dr. *Kiehl*, lid van de provinciale geneeskundige commissie en geneesheer der quarantaine, deze op last van den Heer President der genoemde commissie zich des avonds te 10 uur van den 1 Julij naar Scheveningen begaf, en *Knoester* nog met eigenaardige verschijnselen, schoon reeds bijna herstellende, aantrof. Den volgenden dag, Maandag den 2 Julij, des namiddags bezocht ik hem met de Heeren Dr. *Beckers* en *Kiehl* (zijnde wij door den laatstgenoemden tot het constateeren der ziekte verzocht ons derwaarts te begeven) en vond hem, hoewel nog met de zoo eigenaardige stem, verminderde elasticiteit en warmte-graad der huid, herstellende. Zijne vrouw, welke hem opgepast heeft en zijne vijf nog in huis zijnde kinderen, benevens die personen, welke gedurende zijne ziekte hem bezocht hebben (1), zijn tot heden ten dage allen gezond

(1) *Arie den Heijer* en zijne vrouw, *Krijn Oom Roeleveld* en

gebleven (1), hetgeen bij een aantal van bijna 7 procent der bevolking thans reeds door de epidemische ziekte aangetast, zeker toevallig, doch des niet te min thans opmerkelijk is. Ik heb deze omstandigheid met de grootste naauwgezetheid onderzocht en bevonden, dat geen van de tot heden ziek gewordene personen *Knoester* in zijne ziekte bezocht heeft.

Ik deel U dit alles zoo omstandig mede om U te doen zien, dat het nog zoo uitgemaakt niet is, als men hier en daar heeft doen voorkomen, als of deze eerste zieke de heillooze aanbrenger van deze voor Scheveningen zoo rampzalige ziekte is. Ik voor mij, vinde alle rede, wanneer ik de verschijnselen, welke bij hem tijdens zijne aankomst op het dorp plaats hadden, in aanmerking neme, om te gelooven, dat de ziekte, waaraan hij bij zijne terugkomst uit zee leed, nog geene Aziatische braakloop was, doch zich eerst den volgenden morgen, als zoodanig en dus op

---

zijne vrouw en zoon, *Cornelis Keus*, en zijne vrouw, *Pieter Evertszoon Knoester* en *Wouter Evertszoon Knoester*, beide broeders van *Leendert*, *Jacob Janszoon den Heijer*, *M. Varkevisser*, de vrouw van *Arie van Duin*, *Trijntje Bal*, *Arie Korvink* en zijne vrouw en de vrouw van *Jacob de Kraaij*.

(1) Behalve de vrouw van *Cornelis Keus*, eene dochter van hem onder N. 25 vermeld, van een zeer nerveus gestel, en welke zeer beangst voor de ziekte was, zich reeds sinds langen tijd ongesteld, en angst in de *praecordia* gevoeld had; zij heeft geene ware ontwikkelde cholera, doch op den 2 Julij ll., toen zij plotseling den dood van *A. Mooijman*,

het dorp zelve, ontwikkeld heeft; zelfs bij het eerste bezoek van den Heer *Bausch* op den 25en te 12 uur had zijn toestand niets vertoond, hetgeen men niet bij eenen gewonen braakloop dikwijls waarneemt, terwijl eerst 2 uur later en dus 13 uur na zijne aankomst de ongewone verschijnselen zich openbaarden. Het komt mij dus waarschijnlijk voor, dat die ongesteldheid van *Knoester* op zee en in de eerste 12 uren na zijne aankomst op het dorp in gewonen goedaardigen braakloop bestaan heeft, te meer, aangezien het niet te veronderstellen is, dat eene ziekte als de Aziatische braakloop, tot welker gunstigen afloop spoedige geneeskundige hulp zoo volstrekt noodzakelijk is, onder omstandigheden, waarin zich *Knoester* op Zaturdag en Zondag bevonden had, in den kouden wind en regen steeds op het dek bij gebrek van alle hulp en zelfs bij nadeelig voedsel en drank, gunstig zoude zijn afgeloopen.

Ik houde mij derhalve overtuigd, dat de voorbeschikte toestand, waarin *Knoester*, ten gevolge van het drinken van *Maaswater* in groote hoeveelheid en daarop gevolgde diarrhee zich be-

---

over hare deur wonende, vernam, dien graad der ziekte gehad, welke men gewoon is *cholerine* te noemen, bestaande in benaauwdheid, ontlastingen van eene witachtige stof, koude ledematen doch zonder huidplooijen, komende dit geval volgens getuigenis van den Heer *Bausch*, overeen met dat van vrouw *Twilt*, hetwelk ik op pag. 34 heb medegedeeld.

vond, hem boven anderen blootstelde om door de ziekte te worden aangetast; terwijl, zoo hij met *Cornelis Harteveld* juist niet toevallig in dien toestand was aangekomen, die zieken, welke thans als de 3e, 4e en 5e enz. zijn opgegeven, dan de eerste zouden zijn geweest, dewijl het tevens bewezen is, dat deze geen van allen met *Knoester* of *Harteveld* in gemeenschap zijn geweest, en dat vóór *Leendert Knoester* niemand (behalve vrouw *Twilt* (zie pag. 34)) verdachte verschijnselen van den Aziatischen braakloop had opgeleverd. Deze eerste zieke is thans volkomen hersteld, en de weg staat voor ieder open, de waarheid dezer daadzaken aan zijne eigene verhalen te toetsen.

26 Junij. 2. *Cornelis Harteveld*, wonende achter de kerk bij de dorpsput, matroos op de pink van den vorigen, en overgegeven aan het misbruik van sterken drank, had op reis ten gevolge van het drinken van Maaswater ook eenige diarrhee hoewel niet hevig gehad; zoodat hij den nacht van Zondag den 24sten op Maandag den 25sten op de pink was kunnen blijven; zonder bij *Knoester* geweest te zijn is hij op Dingsdag daaraanvolgende door meer eigenaardige teekenen van den Aziatischen braakloop aangetast; deze ziekte heeft zich bij hem in eenen tamelijk hevigen graad geopenbaard, evenwel konde hij in vijf dagen weder als hersteld worden aangemerkt.

28 Junij. 3. De vrouw van *Teunis Baak*, in de Weststraat, is in geen contact met deze beide eerste zieken geweest en hersteld.

Eod. 4. De vrouw van *Jacob Grootveld*, in de Weststraat, geen contact met de vorigen; hersteld.

29 Junij. 5. De vrouw van *Arie van der Toorn*, in de Torenstraat, geen contact met de vorigen; hersteld, heeft thans recidive.

Deze drie, hoewel, volgens getuigenis van den heer *Bausch*, ontwijfelbaar cholera, waren ligte ziekte-gevallen en gingen spoedig in herstelling over.

Eod. 6. *Maarten de Roode*, aan den Achterweg, zeer afgelegen, werd na eene hevige gemoedsaandoening des avonds ziek; geen contact met de vorigen; den 1 Julij des morgens ten 7 uren overleden, met zeer karakteristieke verschijnselen der ziekte.

30 Junij. 7. De vrouw van *G. Spaans*, op den weg naar het badhuis, geen contact met de vorigen; hersteld. (Cholerine).

Eod. 8. *Jan den Dulk*, in een slopje, aangrenzende aan de Torenstraat, geen contact met de vorigen, hersteld. (Cholerine).

Eod. 9. *Wouter Knoester*, op den weg naar het badhuis, geen contact met de vorigen, den 1 Julij, 's morgens te 2 uur, overleden. Deze was een neef van den eersten zieken, doch hield met hem volstrekt geenen om-

gang; hij was aan het misbruik van sterken drank overgegeven.

Eod. 10. De vrouw van *Frans de Zwart*, Keizerstraat, geen contact met de vorigen; hersteld.

Eod. 11. *Cornelis Spaans*, Kerkstraat, had sedert Maandag den 25 Junij diarrhee gehad, was des avonds te half 6 ure den 30 Junij bij *Maarten de Roode* geweest, ontzette hevig op het zien der zeer ontwikkelde verschijnselen bij dezen zieken, voelde plotseling eene belemmering in de *praecordia* en klaagde te huis komende daarover aan zijne vrouw; denzelfden avond ontwikkelden zich de verschijnselen der cholera; hersteld; geen familie van No. 7.

1 Julij. 12. *Jacob van der Zwan*, Torenstraat, geen contact met de vorigen; hersteld. (Cholerine).

Eod. 13. De dochter van *A. v. d. H.*, Torenstraat, geen contact; hersteld.

Eod. 14. De vrouw van *Pieter Ros*, wonende naast *Cornelis Harteveld*; was echter niet bij dezen in huis geweest; hersteld. (Cholerine).

Eod. 15. *Arie Mooijman*, Kerkstraat in eene poort, had zich den avond te voren aan het misbruik van sterken drank schuldig gemaakt; des avonds overleden; geen contact met de vorigen.

Eod. 16. De zoon van *Johannes Corne-*

lis Bruin, Torenstraat; geen contact met de vorigen; hersteld. (Cholerine).

Eod. 17. *Sijntje Harteveld*, Keizerstraat, geen contact met de vorigen; hersteld; geen familie van n°. 2. (Cholerine).

2 Julij. 18. De vrouw van *Leendert Spaans*, in eene poort bij het buurtje, geen contact met de vorigen; hersteld, geen familie van n°. 7 en 11.

Eod. 19. *Fop Dijkhuizen*, in eene poort bij de Torenstraat, zeer overgegeven aan het misbruik van sterken drank, geen contact met de vorigen; 's middags overleden.

Eod. 20. De vrouw van *Bijsterveld*, op den weg naar het badhuis, geen contact met de vorigen; hersteld.

Eod. 21. De vrouw van *Ment Verheij*, eene zwakke vrouw, lijdende aan cardialgie, wonende 2 huizen van *Arie Mooijman*, n°. 15, in dezelfde poort, was evenwel gedurende zijne ziekte niet bij hem in huis geweest, hersteld.

Eod. 22 en 23. *Kniertje* en *Antje Verheij*, kinderen van de voorgaande, hadden reeds diarrhee vóór de ziekte der moeder; de eerste overleden, de tweede hersteld.

Eod. 24. *Job van der Harst*, in dezelfde poort wonende, zeer spoedig hersteld; geen familie van n°. 13. (Cholerine).

Eod. 25. De vrouw van *Cornelis Keus*, Kerkstraat, dochter van *Leendert Knoester*, her-

steld; deze vrouw was bij haren vader, gedurende zijne ziekte geweest, doch was sinds langen tijd ongesteld en benaauwd; ik heb, haren vader den 2 Julij in zijne ziekte bezoekende, deze vrouw nog bij hem gezien, zij klaagde over benaauwdheid voor het hart, en scheen zeer beangst voor de ziekte, waarop zij na een' hevigen schrik eenen ligten aanval van cholera (cholerine) gehad heeft. Zie pag. 12 en 13, noot 1.

Eod. 26 en 27. *Sier Roelevelt* en huisvrouw, Weststraat, geen contact met de vorigen; hersteld. (Cholerine).

Eod. 28. De dienstmaagd van *Arie van Duyn*, wonende tegen over *Leendert Knoester*, doch was niet bij hem in huis geweest; hersteld.

Eod. 29. De vrouw van *Simon den Heijer*, bij de kerkstraat, geen contact met de vorigen; hersteld.

3 Julij. 30. *Cornelis de Jong*, overgegeven aan het misbruik van sterken drank, in een slop bij de Torenstraat, schoonzoon van *Fop Dijkhuizen*; overleden.

Eod. 31. De vrouw van *Arie de Niet*, bij den straatweg naar 's Gravenhage, op eene hoogte, geen contact met de vorigen; hersteld.

Eod. 32. *Jan Pronk*, Weststraat, zwager van *Arie Mooijman*, hersteld; geen familie van n°. 35 en 36. (Cholerine).

Eod. 33. De vrouw van *Cornelis IJspelder*, Smits-slop, geen contact met de vorigen; hersteld.

Eod. 34. De vrouw van *Leendert de Mos*, Torenstraat, geen contact met de vorigen; hersteld.

Eod. 35. De wed. van *Jacob Pronk*, op den weg naar het badhuis, geen contact met de vorigen; hersteld; geen familie van n°. 36.

Eod. 36. De vrouw van *Karel Pronk*, in de armenhuisjes, geen contact met de vorigen; hersteld.

Eod. 37. *Pieter Groen*, op den weg naar het badhuis, geen contact met de vorigen; hersteld. (Cholerine).

Eod. 38. *Cornelis van der Harst*, in het nieuwe buurtje, geen contact met de vorigen; hersteld; geen familie van n°. 13 en 24. (Cholerine).

Eod. 39. *Korvink Keus*, in het molenaarsslop, geen contact met de vorigen; hersteld; geen familie van n°. 25. (Cholerine).

Eod. 40. De schoonzuster van *Cornelis de Jong*, n°. 30, vrouw van *Pieter Keus*, bij de Weststraat, hersteld; geen familie van n°. 25 en 39. (Cholerine).

4 Julij. 41. *Jan de Jong*, bij de Kerkstraat, geen contact met de vorigen; hersteld; geen familie van n°. 30 en 40. (Cholerine).

5 Julij. 42. *Cornelis den Dulk*, aan de Weststraat, bij de armenhuisjes, geen contact met de vorigen, geen familie van n°. 8; hersteld.

Eod. 43. De vrouw van *Huib de Jong*, aan den achterweg, geen contact met de vorigen; hersteld, geen familie van n°. 30, 40 en 41.

Van dit aantal eerste zieken gewaagde het rapport aan den president der provinciale geneeskundige commissie, welke zieken ik zelf nader heb nagegaan; en dewijl bij de vraag of de ziekte aangebragt zij en zich door *contagium* verspreidt het vooral van belang is, de eerste zieken na te gaan, zal het wel niet noodig zijn, deze lijst verder uit te breiden; dezelve is uitgebreid genoeg tot het doel, waartoe ik dezelve heb opgegeven.

Ik moet alleen nog aanmerken, dat vele personen, vooral onder de visschers en armere klasse te Scheveningen, denzelfden naam voeren, zonder in betrekking van familie tot elkander te staan, en al zijn zij bloedverwanten, elkander nimmer bezoeken. De personen, welke bovenstaande lijst uitmaken, behooren veelal tot de geringste en armoedigste klasse, wonen op de verschillendste plaatsen van het dorp en bij meest allen waren meer of min hevige aanleidende oorzaken, vooral fouten in de diëet en gemoedsaandoeningen voorafgegaan. Naderhand zijn vele personen in hetzelfde huis door de ziekte aangetast, hetgeen trouwens niet te verwonderen is, wanneer men de uitgestrektheid der epidemie, de localiteit der woningen, de levenswijze der inwoners en andere omstandigheden in aanmerking neemt, waarop ik straks zal terugkomen. Men heeft beweerd, dat de ziekte zich uitsluitend bij de visschers heeft bepaald; ik kan intusschen stellig de

verzekering geven, dat alle de mindere en armoedige standen, zoo als arbeiders, voerlieden, bedelaars enz., door dezelve bezocht zijn, en dat alleen de groote middenstraat verschoond is gebleven, welke door de meer gegoede klasse bewoond wordt, en waar zich tot heden, behalven n°. 10 en 17, welk laatst ziektegeval zich tot cholerine bepaalde, dan ook nog geen enkel geval heeft vertoond, niettegenstaande men kan aannemen dat dezelve ongeveer 600 inwoners bevat (1). Indien nu het *contagium* zich zoo spoedig mededeelt, dat hetzelve zich in eenige dagen over het geheele dorp zoude verspreid hebben (2), kan ik niet nalaten mijne groote verwondering te kennen te geven, dat na vier weken, gedurende dewelke de epidemie thans heeft geheerscht, slechts twee menschen nog in deze lange straat onder deszelfs bereik zijn gekomen; of zouden er zich slechts twee in dezelve bevonden hebben, welke vatbaarheid tot het opnemen der smetstof hadden, of welke in aanraking geweest zijn met besmette personen of dragers van het *contagium?*

Veel gemakkelijker laat zich, mijns inziens, deze omstandigheid verklaren; wanneer men een *miasma* in de dampkringslucht, als oorzaak der ziekte aanneemt, dewijl het toch reeds overvloedig bewezen is, dat de *potentiae nocentes* bij

---

(1) Zie den hier achter gevoegden platten grond. (2) Ibid.

de mindere klasse in veel ruimer mate bestaan, en dat bij de meer gegoede klasse, die omstandigheden veel minder worden aangetroffen, welke dezelve ten prooi zouden geven aan de ziekte, en die het niet noodig zal zijn hier op nieuw te vermelden. Ik herhaal het, indien deze smetstof zich zoo spoedig verspreidt, waarom heeft dezelve dan twintig dagen noodig gehad tot de residentie door te dringen? Het zal toch niet aan dragers derzelve ontbroken hebben; de gemeenschap tusschen de twee plaatsen is geen oogenblik gestremd geweest; de vischverkoopers zijn zonder hinder in de stad en met een groot aantal personen in aanraking gekomen; vele geneeskundigen, zelfs diegenen, welke de besmettelijkheid der ziekte boven allen twijfel stelden, zijn herhaalde malen de door den Aziatischen braakloop aangetaste personen te Scheveningen en van daar onmiddelijk hunne zieken te 's Gravenhage gaan bezoeken; ik heb genoegzaam dagelijks mij derwaarts begeven, mij uren lang onophoudelijk met de zieken in aanraking gebragt, van daar bij mijne familie teruggekeerd, mijne zieken in het tijdelijk hospitaal alhier gaan behandelen, tot nog toe zonder eenig nadeelig gevolg; ik heb herhaalde malen, in den laatsten tijd bijna dagelijks, lijkopeningen in het werk gesteld, mij bij dezelve verwond, zonder zelf eenige, in andere gevallen ligtelijk opvolgende, ontsteking der wond-

randen te ondervinden, zonder bij dit alles het allergeringste voorbehoedmiddel aan te wenden. En zie daar! nu eindelijk ontstaat de ziekte plotseling den 14 en 15 Julij te 's Gravenhage niet in het gedeelte der stad, hetwelk het naast bij Scheveningen gelegen is, niet aan de Scheveningsche brug, in het Noordeinde, de Hoogstraat, aan de Groenmarkt, Vischmarkt of in de Schoolstraat, waar de Scheveningers veel verkeeren, en in de welke nog geen enkel geval is voorgekomen, doch op het Spui, het Slijkeind, Kortebosch, Noordwal, Wagestraat, Lage Westeinde, het Achterom, de Denneweg, Ammunitiehaven, de Uileboomen, op de verschillendste hoeken der stad, bij menschen welke in geene de minste aanraking met Scheveningers of met elkander gestaan hadden, (dit is door de naauwkeurigste nasporingen bevestigd) doch bij welke allen de sterkste voorbeschikkende en gelegenheidgevende oorzaken, bij de drie eersten en bij vele der opvolgende gevallen, sterk misbruik van sterken drank waren voorafgegaan, terwijl bij de aanvankelijk langzame verbreiding der ziekte derzelver beloop geregeld is na te gaan, en allezints tegen derzelver besmettelijken aard getuigt. Ja zelfs, werd in den nacht tusschen den 18 en 19 Julij ll. een matroos, genaamd *Daniel Ros*, oud 25 jaren, na eene sterke overlading der maag, door den Aziatischen braakloop aangetast, terwijl hij van Amsterdam

herwaarts zich op reis bevond; hij werd met de meest karakteristieke teekenen der ziekte in het cholera-hospitaal dezer stad gebragt, en door de zorg van de H. H. Doctoren *van Doeveren* en *Smeets* uit hetzelve reeds weder den 22 Julij geheel hersteld ontslagen.

Gij ziet hier uit, geachte vriend! dat de aanbrenging of invoering der ziekte nog niet zoo duidelijk is, en dat de besmetting niet zoo als het ware met den vinger kan worden aangewezen, als dit misschien wel geloofd wordt, ook door diegenen, welke niet zelf den gang van de ziekte hebben gevolgd. Het zij verre van mij, dat ik mij bevoegd verklaren zoude, om, daar ik deze wijze van ontstaan van den Aziatischen braakloop ontken, het bewijs te voeren voor het miasmatisch ontstaan van denzelven; hiertoe ontbreken steeds de middelen aan de scherpzinnigste natuuronderzoekers bij het verklaren van het ontstaan van andere epidemische ziekten en zijn alle menschelijke krachten tot hiertoe verre weg te kort geschoten. Daarenboven zoude het ongerijmd zijn de niet-invoering eener ziekte verder dan tot waarschijnlijkheid te willen betogen, aangezien een negatief bewijs zich niet voeren laat; indien er echter wezenlijke positieve bewijzen bestonden voor de invoering of aanbrenging der ziekte, zoo zouden deze moeten worden aangevoerd; ik beken veeleer volkomen, dat de

wijze van haar ontstaan en hare verspreiding met groote duisterheid omhuld is.

Ik vermeen U echter het resultaat niet te mogen verzwijgen van eenige nasporingen omtrent verschillende geruchten, welke omtrent de invoering der ziekte te Scheveningen uitgestrooid, gretig aangenomen, vermeerderd weder zijn vóort verhaald en aanleiding tot de verkeerdste en belagchelijkste gevolgtrekkingen hebben gegeven, waarbij ik nog eenige opmerkingen zal voegen, omtrent hetgeen de ontwikkeling van de ons onbekende naaste oorzaak der ziekte en hare buitengewoon hevige verspreiding boven andere plaatsen heeft kunnen bevorderen.

1. Omtrent een gerucht, als of kort vóór het uitbreken der ziekte, een zeker persoon uit Gent, waar de Aziatische braakloop nog heerscht, te Scheveningen zoude zijn aangekomen, is mij gebleken, dat op den 7 Junij ll., dus 18 dagen vóór het uitbreken der ziekte te Scheveningen een schipper, *Janssen* genaamd, uit Gent naar Scheveningen gekomen is om aldaar visch te koopen; zijn schip, een schooner, was laatstelijk van Ostende afgevaren en te Hellevoetsluis ingeklaard, van waar hij over land naar Scheveningen gekomen was. *Janssen* had zich slechts twee uren te Scheveningen opgehouden, en was den 13 Junij, dus 12 dagen vóór het uitbreken der ziekte, voor de tweede maal aldaar aangekomen, ten einde de

verzending der visch, welke hij van *Arie Zuurmond* gekocht had, naar Rotterdam te bezorgen, welke verzending ook op dien dag had plaats gehad. Na een verblijf van $2\frac{1}{2}$ uren is deze schipper dienzelfden dag met eene chais naar Valkenburg vertrokken, en heeft met de twee eerste zieken bij zijn tweede bezoek niet in contact kunnen geweest zijn, aangezien dezelve toen reeds waren uitgevaren, terwijl *Knoester* verklaart denzelven zelfs niet bij naam te kennen en denzelven nimmer gezien of gesproken te hebben. De twee vischdroogers, en de twee schippers, met welke hij in aanraking is geweest, zijn tot heden toe welvarende. Het is dan ook onmogelijk geweest het bezoek van dezen man in verband met het ontstaan der ziekte te brengen, terwijl, behalven dit, niets van eenig vreemd bezoek op het dorp gebleken is.

2. Omtrent het gerucht als of er eenige visschers pinken in aanraking waren geweest met een ontmand in zee gevonden schip, waarop verscheidene dooden zouden gevonden zijn, als of de visschers en matrozen derzelve zich van de kleederen dezer lijken en andere goederen, als wol en laken, van genoemd schip zouden hebben meester gemaakt, en als of op deze wijze de ziekte zoude zijn aangebragt, heb ik alle mogelijke nasporingen gedaan, en is zelfs legaal onderzoek in het werk gesteld. Het gevolg hiervan is geweest, dat het gebleken is, dat dit gerucht op

geene vaste gronden steunde, en zonder rede van wetenschap van den eenen aan den anderen werd medegedeeld, zoodat men zelfs den oorsprong van hetzelve niet heeft kunnen opsporen.

Men heeft zelfs verhaald en niet geschroomd zulks door den druk publiek te maken, dat een visscher op zijn sterfbed beleden zou hebben, dat een borstrok, welke hij aan had, hem op de ziel brandde en dat hij door denzelven zijne vrouw en kinderen had ongelukkig gemaakt. Ik heb mij aan het sterfbed van *Pieter Keus*, waarvan dit verhaald is, ongeveer een uur vóór zijnen dood bevonden en volstrekt niet het minste van zoodanige belijdenis of eenigen gewetensangst vernomen, terwijl een nader onderzoek bij den geneeskundigen, welke hem behandeld heeft, ook heeft doen blijken, dat dit gerucht van allen grond ontbloot was, en dat de man eenen borstrok aan had, zoo als de inwoners van Scheveningen gewoon zijn te dragen. Dit gerucht kan daarom nog te minder van belang gerekend worden, aangezien meest alle geneeskundigen, welke na het waarnemen der ziekte nog de besmettelijkheid derzelve zijn blijven verdedigen, evenwel beweren, dat de besmetting alleen van persoon tot persoon plaats heeft, en dat het *contagium* niet door eenige levenlooze zelfstandigheden als handelswaren, lijken enz. wordt overgedragen. Van het gerucht, als of bij den WelEerw. Heer Pre-

dikant der Engelsche Ambassade, wonende te Scheveningen, herhaalde malen, gedurende den laatsten tijd, Engelsch geld door de Scheveningsche visschers ter wisseling zoude aangeboden zijn, is het volgende gebleken. Op den verhuisdag den 30 Junij ll. is Z. Eerw. door *Job den Dulk Karz.*, welke nog heden gezond is, gevraagd een Engelsche halve kroon ter waarde van 30 stuivers en een Engelsche shilling ter waarde van 12 stuivers te wisselen, zijnde dit de eenigste maal geweest. Deze visscher heeft dit geld gewisseld voor *Klaas Pronk*, matroos van eene schuit, waarop *Leendert Ros* stuurman is, en van wier manschap tot heden nog niemand is ziek geworden. Verder heeft men verhaald, dat in de laatste weken vóór het uitbreken der ziekte door Scheveningers bij den Heer bankier *Scheurleer* stukken Engelsche gouden munt gewisseld zouden geworden zijn; intusschen heeft gemelde Heer mij volmondig de volstrekte onwaarheid van dit gerucht verklaard en de toestemming gegeven dit stellig tegen te spreken. Zoo noodig is het ter liefde van de waarheid zelf te onderzoeken!

3. Het zal van belang zijn eindelijk nog een gerucht te onderzoeken, hetwelk omtrent het ontstaan der ziekte te Scheveningen geloopen heeft en nog loopt, en wel niet geheel van alle waarheid ontbloot is, doch waarbij zeer veel is gevoegd en verzonnen, en de regel *post hoc, ergo propter hoc* ook al wederom zal blijken al te ligtvaar-

dig toegepast te zijn. Ik bedoel namelijk het gerucht, als of er talk van bovengemeld schip afkomstig zoude verkocht en gebruikt zijn, welks gebruik de oorzaak der heerschende ziekte zou zijn. De daadzaak is deze. In het begin der maand Junij ll., te beginnen van den 30 Mei ll., zijn af en aan, ten huize van den Heer *W. Huygens*, kaarsenmaker te 's Gravenhage, onderscheidene Scheveningsche vrouwen gekomen, zeggende, dat hunne mannen vet in zee gevischt hadden, hetwelk bleek Russische geele en witte talk te zijn. Het te koop brengen van dit vet nam half bedelende zoodanig de overhand, dat na wel ongeveer 400 Nederlandsche ponden tegen behoorlijken prijs gekocht te hebben, gemelde Heer weigerde dezelve langer te nemen, dewijl hem de aanhoudende verkoop hiervan vreemd begon voor te komen. Het is intusschen tot nog toe niet duidelijk gebleken, hoe deze talk te Scheveningen is gekomen; eenige visschers hebben bij hunne verhooren verklaard, dezelve in zee te hebben opgevischt, terwijl tevens gebleken is, dat door sommige huisgezinnen deze talk met aardappelen gebakken zonder het minste nadeel gebruikt is. *Leendert Knoester* verklaart zoodanige talk nimmer gezien, veel minder gegeten te hebben. Algemeen hield men het er voor, dat dezelve vergiftigd of besmet was; om allen twijfel hieromtrent weg te nemen is deze

talk aan een naauwkeurig scheikundig onderzoek onderworpen. De verdienstelijke Heer Apothecar *Kleszenaar* heeft in eene missive aan den Heer Burgemeester in dato 21 Julij 1832 verklaard, dat hij de witte en geele talk heeft onderzocht, en beide gereägeerd op het aanwezen van zwavel- en zoutzuur, kalk, lood, koper, kwikzilver en rattenkruid, en dat geene dezer zeven heterogeene ligchamen in dezelve aanwezig zijn, terwijl een ander geacht scheikundige alhier daarenboven op aluin en *acidum sebacicum* met denzelfden uitslag heeft gereägeerd. Ik heb een gedeelte der witte talk door de goedheid van den eigenaar ontvangen en bevonden, dat dezelve helder van kleur en zonder de minste onaangename reuk was; en, om mij van de onschadelijkheid derzelve te overtuigen, heb ik dezelve met brood zonder het minste nadeel voor mijne gezondheid genuttigd. Het komt mij voor, dat de talk, welke ik gebruikt heb, met mate genuttigd, even als andere vette zelfstandigheden, voor de gezondheid onschadelijk is, doch dat dezelve in groote hoeveelheid genomen, even als het misbruik van andere en vooral vette spijzen, zonder twijfel, wanneer de Aziatische braakloop in eene plaats heerscht, aanleiding tot denzelven kan geven. Het blijkt dus, dat even als men in andere landen vergiftigingen van spijzen en dranken als de oorzaak van deze ziekte heeft opgegeven, dewijl de

mensch naar oorzaken zoekende zoo gaarne het zinnelijke te baat neemt, men ook in dit geval eene op zich zelf volstrekt onschadelijke zelfstandigheid daarmede heeft willen betichten. Wat de wijze van aanbrenging van deze talk op Scheveningen aangaat, komt het mij het waarschijnlijkst voor, dat dezelve of van een verongelukt schip afkomstig door de Scheveningsche visschers in zee is opgevischt, of dat dezelve aan strand is aangespoeld, en dat de waarheid door de vinders wordt geheim gehouden, dewijl volgens de thans bestaande wetten alle de aangespoelde goederen aan de strandvonders moeten worden aangegeven, in welk geval de vinder slechts een derde van de waarde ontvangt, terwijl op deze wijze de geheele waarde door hem genoten zoude zijn. Dit gevoelen verkrijgt eenen hoogen graad van waarschijnlijkheid, wanneer men in aanmerking neemt, dat de Burgemeester van de gemeente Ulrum, Provincie Groningen, in de Staats-Courant van 16 Julij ll. No. 168, oproept de regthebbenden op een vat talk, wegende ongeveer 300 Nederlandsche Ponden, gemerkt F. N. P. E. M. 609 op den 5 Junij jl. bij het eiland Ameland in zee opgevischt, en te Zoutkamp aangebragt, en dat, blijkens een certificaat, bij mij berustende, van den Heer *F. H. Dingemans*, strandvonder van den hoek van Holland, er eenige dagen geleden kleine stukjes talk aan het strand

onder het ressort van den hoek van Holland zijn aangedreven. Daarenboven is het uit officiëele stukken, bij het Ministerie van Binnenlandsche zaken ingekomen, gebleken, dat in den nacht van den 1en op den 2en December 1831 in de gronden van Vlieland gestrand, verlaten en geheel verbrijzeld is het Engelsch brikschip *Eliza*, Kapitein *Willem Dalling*, komende van Petersburg en gedestineerd naar Liverpool, geladen met eene zeer belangrijke hoeveelheid talk; dat van deze lading op Terschelling 20 vaten en eene partij losse talk, op Vlieland 25 vaten talk zoo geheel als defect, alsmede eenige stukken zijn aangespoeld, terwijl mede op Texel eene zeer groote hoeveelheid is aangedreven. De hoeveelheid op Terschelling en Vlieland aangespoelde talk is alleen na tauxatie van ruim 16000 guldens waarde bevonden. Al hadden evenwel deze omstandigheden geen plaats gehad, kan de invoering van talk niet geacht worden met eene smetstof in verband te staan, dewijl bij de publikatie van 10 Januarij 1805, Art. 19, talk en vaatwerk gesignaleerd worden, geene besmetting te kunnen voortplanten, en dien ten gevolge tot de gepermitteerde goederen behooren, hetgeen daarenboven bij de quarantaine-wetten van alle landen zelfs voor de pest is aangenomen.

4. Gedurende den laatsten tijd en bijzonder gedurende de drie laatst verloopene maanden is

de wêersgesteldheid zeer guur en de temperatuur des dampkrings veel lager geweest, dan zulks gewoonlijk in dezen tijd van het jaar wordt waargenomen. Gedurende de maanden Junij en Julij heeft de wind bijna voortdurend uit het Noordwesten hevig gewaaid en is alzoo op de kust gerigt geweest, terwijl ook gewis gedurende deze maand Julij niemand de buitengewone guurheid en gestadige veranderlijkheid van het weder ontgaan zal zijn.

5. Over het algemeen heerschen zeer zelden epidemische ziekten te Scheveningen, en behalven scrophuleuse ongesteldheden, waaraan zeer vele kinderen lijden, worden er gewoonlijk weinig zieken waargenomen. In de laatste maanden vóór het uitbreken der cholera waren meer dan gewoonlijk tusschenpoozende koortsen met vele gastrische verschijnselen opgemerkt, bij dewelke zich dikwijls neiging tot diarrhee voegde. De sterfte was gedurende het voorjaar zeer belangrijk geweest, doch, even als zulks op andere plaatsen is waargenomen, eenigen tijd voor het uitbreken der ziekte bepaaldelijk verminderd (1).

(1) STERFTE TE SCHEVENINGEN.

	J.	F.	M.	A.	M.	J.	J.	A.	S.	O.	N.	D.
1830	9	13	4	7	4	9	6	8	8	9	8	10
1831	13	8	3	4	6	4	7	13	10	11	11	7
1832	7	20	11	4	5	7	224 waarvan slechts 183 als aan cholera overleden zijn opgegeven.					

De verandering der ziekte-constitutie te Scheveningen is evenwel niet zoo duidelijk geweest, dan wel op andere plaatsen. In de laatste maanden zijn zelfs op verschillende plaatsen van ons vaderland, als bijv. Amsterdam, Rotterdam, 's Hage, Leeuwarden, Breda en elders twijfelachtige gevallen voorgekomen, waarvan de verschijnselen zoo zeer met die van den Aziatischen braakloop overeenkwamen, dat van sommige derzelve officiëel rapport aan het Gouvernement gedaan werd, terwijl het echter naderhand bleek, dat dezelve als hevige gevallen van *cholera sporadica* moesten beschouwd worden, met verschijnselen geheel van den gewonen vorm afwijkende en tot den Aziatischen overhellende. Een geval evenwel hetgeen zeer twijfelachtige verschijnselen opleverde, had ongeveer 14 dagen vóór het uitbreken der ziekte op Scheveningen plaats, bij de vrouw van *Cornelis Twilt*, in de Keizerstraat, welke plotseling diarrhee van eene ligt gekleurde stof, met koude extremiteiten, ingezonkene oogen en spoedige afmatting vertoonde, waarvan zij evenwel in den tijd van vier dagen genoegzaam geheel herstelde. Daarenboven zal wel niemand, ten minste hier ter stede (1), de groote menigvuldigheid van gewone cholera's en tusschenpoozende koortsen met nei-

---

(1) Vergelijk hieromtrent den brief over den Aziatischen braakloop door *Person*, uit het Fransch door *G. H. Wachter*, 's Gravenhage 1832, pag. 8.

ging tot braking, diarrhee en kramppijnen, en het veel vroeger dan gewoonlijk verschijnen der lente-koortsen ontgaan zijn, welke insgelijks veel menigvuldiger dan in andere jaren het toedienen van braakmiddelen vorderden, en veel hardnekkiger waren, terwijl ook eene merkwaardige vermindering der sterfte te 's Gravenhage is opgemerkt (1), alle welke omstandigheden ook in andere landen het verschijnen der cholera zijn voorafgegaan.

Ten opzigte der sterfte in het begin der ziekte is de verhouding te Scheveningen verschillend en veel gunstiger geweest dan die in andere plaatsen, doch ik meen U hieromtrent te moeten opmerken, dat vele der aangegevene ziekte-gevallen gedurende de eerste 14 dagen der epidemie, hoewel onverkenbare verschijnselen van den epidemischen invloed opleverende, van eenen zeer ligten aard zijn geweest en er verscheidene zijn voorgekomen, welke, indien men de zoogenaamde cholerine wil aannemen, tot dezelve zouden behooren gebragt te worden; de

---

(1) STERFTE TE 'S GRAVENHAGE,

MET UITSLUITING DER OVERLEDENE MILITAIREN.

	J.	F.	M.	A.	M.	J.	J.	A.	S.	O.	N.	D.
1830	107	142	96	108	96	84	94	104	99	72	105	134
1831	120	112	117	96	113	118	122	125	123	103	108	138
1832	157	124	120	94	96	82	106 waarvan aan de Cholera 31; aan andere ziekten 75.					

Heer *Bausch* verhaalt, op den 2 Julij, hoewel op dezen dag slechts 12 zieken zijn opgegeven, wel bij 40 menschen geroepen te zijn, welke over braking en diarrhee klaagden, zonder verschijnselen van den Aziatischen braakloop; daarbij vertoonden meest alle andere voorkomende ongesteldheden cholerische verschijnselen en klaagden bijna alle inwoners van Scheveningen, hoewel tot heden niet door de ziekte aangetast, over een onaangenaam gevoel van drukking in de *praecordia*, duizeligheid, rommelingen der ingewanden, neiging tot diarrhee, tinteling in de kuiten, sterk nachtzweet, hartkloppingen, slapeloosheid enz., hetgeen ook hier te 's Hage zeer algemeen is waargenomen.

6. De visschers en in het algemeen de mindere klasse te Scheveningen voedt zich met visch, aardappelen en boter, olie of vet, en nooit komt, behalven des Zondags, bij dezelve vleesch op tafel. Gedurende de laatst vóór het ontstaan der ziekte verloopene weken, is, even als zulks jaarlijks in de maanden van Mei en Junij plaats heeft, door de langere reis om de Noord, de visch niet zoo zuiver en wel eens meer aan bederf onderhevig geweest, dan gewoonlijk, en is dezelve door de, te 's Gravenhage en op het strand, bestaande keur op de visch meer dan gewoonlijk gebruikt. Daarenboven wordt, hoewel te Scheveningen weinig zuipers

van professie gevonden worden, er veel gebruik gemaakt van sterken drank.

7. De zindelijkheid, zoowel langs de wegen en stegen in de achterbuurten als in de huizen zelf, laat zeer veel in dit dorp te wenschen overig, en menigmaal ben ik in de gelegenheid geweest, over de ver gedrevene morsigheid in de hutten, vooral der visschers, arbeiders en bedelaars verbaasd te staan. De stank, welken men vooral in den zomer gewaar wordt, gedeeltelijk van de vuiligheid, welke in de achterbuurten, langs de straten gevonden wordt, die zeer vermeerderd wordt door dat er geene secreeten in het dorp zijn, gedeeltelijk door het droogen der visch, hetgeen in het bewoonde gedeelte van het dorp geschiedt, is dikwijls ondragelijk; dezelve wordt aanmerkelijk vermeerderd, door dat aan de Westzijde van Scheveningen zich ontvangbakken, zoogenaamde *grombakken* bevinden, aan de vischdroogers toebehoorende, in de welke de ingewanden der gedroogd wordende visschen geworpen worden, die naderhand bij groote hoeveelheden naar Rijnsburg vervoerd worden om op dezelve bloemkool te teelen; deze ontvangbakken verspreiden eene ondragelijke lucht om zich heen, welke bij Westen-wind voor de inwoners van het geheele dorp steeds zeer hinderlijk is. Daarbij moet, mijns inziens, vooral ook het volgende in aanmerking genomen wor-

den. Dewijl het dorp Scheveningen als het ware in de duinen in eenen zak ligt, en dus het regenwater van de rondsomliggende duinen steeds naar hetzelve toezakt, zoodat voorheen bij zware regens het grootste gedeelte van hetzelve plagt onder te staan, is men er voor 16 à 18 jaren reeds op bedacht geweest aan dit water eene behoorlijke afleiding te bezorgen, om hetzelve tevens in geval van brand tot blussching te kunnen gebruiken. Hiertoe zijn in dien tijd in het bewoonde gedeelte van het dorp vijf op verschillende hoogte liggende ontvangbakken in den zandgrond gegraven, welke 24 voet lang, 36 voet breed en 9 à 10 voet diep zijn, en gewoonlijk *brandputten* genaamd worden(1). Dezelve hebben onderling door rioelen gemeenschap, zoodat, wanneer de bovenste vol is, de tweede en zoo vervolgens de derde vierde en vijfde gevuld wordt; de hoeveelheid van de duinen afstroomend water is bij zware regens intusschen zoo groot, dat het water toch nog uit de laagste brandput overloopt en over de duinen in zee gepompt moet worden. Thans evenwel waren reeds sinds langen tijd deze putten niet allen vol. Door den langen duur van tijd zijn de wanden en de bodem derzelve met eene soort van slib bezet, en is de zandgrond tot op ongeveer 4 voet diepte,

(1) Zie den platten grond van Scheveningen E, F.

gelijk men dit noemt, verslijmd, waardoor het water niet meer door den zandgrond kan heen dringen en hetzelve dus sinds langen tijd in deze putten is blijven staan; dewijl nu van tijd tot tijd veel drek en allerlei onreinheid in dezelve geworpen wordt, is het in dezelve bevatte water in eene volkomen breiachtige stof veranderd, die eenen zoo ondragelijken stank van zich geeft, dat de regering alle middelen heeft moeten te baat nemen, om dezelve zoo spoedig mogelijk bij deze gelegenheid te bedekken.

8. Zoo ooit het digt op elkander wonen van vele menschen in eene kleine ruimte aanleiding kan geven tot het ontstaan van deze epidemische ziekte, is het niet te Scheveningen, dat wij ons over het ontstaan van den Aziatischen braakloop behoeven te verwonderen. Het dorp beslaat slechts eene oppervlakte van 16 morgen, 2 hond, of 13 bunders, 90 roeden, 88 ellen, bevat ongeveer 4600 inwoners en 513 huizen, zoodat er nagenoeg 9 zielen per huis kunnen berekend worden; dit verschilt echter zeer naar mate van de verschillende woningen, zoo bijv. bevatten de huizen in de Weststraat, welke allen zeer klein zijn, door elkander 12 à 14 menschen, terwijl in de armenhuisjes, welke uit één vertrek en een zoldertje daarboven bestaan, tot 16 menschen hunne woning vinden; daarentegen bevatten de huizen in de Keizerstraat, waar de

ziekte, gelijk ik straks reeds aanmerkte, zich bijna nog niet heeft vertoond, welke veel grooter zijn, niet meer dan 6 inwoners. Wanneer men het dorp van eene hoogte waarneemt, is het bijna ongeloofelijk, hoe in hetzelve zich een zoo groot aantal inwoners bevinden kan, en men moet de hutten zelf bezocht hebben, om zich een denkbeeld te kunnen maken van de groote bekrompenheid, waarin de arme inwoners van dit ongelukkig plaatsje leven. Het is dan ook volstrekt geene zeldzaamheid, dat 4, 6 en meer menschen in een en hetzelfde bed (indien men het een bed noemen mag) slapen, en de ruimte der hutten is zoo klein, dat het mij herhaalde malen gebeurd is, dat ik zieken willende bezoeken, vooraf de ziekenoppassers uit het vertrekje moest verzoeken te gaan, ten einde den zieken te kunnen naderen.

Daarbij komt, dat zoodra een lid van het huisgezin ziek wordt, dadelijk veelal een groot aantal menschen denzelven komen bezoeken, waardoor de benaauwdheid door het gebrek aan versche lucht in het ziekenvertrek ondragelijk wordt. Ieder welke Scheveningen gedurende deze epidemie bezocht heeft en de ziekte tot in de armste woningen heeft gevolgd, zal zich hiervan hebben kunnen overtuigen, en het is ten gevolge van dit alles niet te verwonderen, dat met zulke begunstigende omstandigheden

dezelve meer verwoesting dan op andere plaatsen heeft aangerigt. Terwijl op andere plaatsen 1, 2 à 3 tot 5 procent der inwoners gedurende een tijdverloop van 4 à 5 maanden is aangetast geworden, is gedurende ééne maand, in welke de braakloop thans te Scheveningen heeft geheerscht, het getal ziekgewordenen reeds tot circa 7 procent opgeklommen, en wanneer men de bevolking van Parijs van ongeveer 800,000 menschen in verhouding brengt met die van dit dorp, en men het hoogste getal op eenen dag gestorvenen eens op 15 aanneemt, ofschoon er een dag van 16 overledenen geweest is, zoude, indien de ziekte te Parijs even hevig ware geweest, aldaar op éénen dag ongeveer 2600 menschen hebben moeten sterven, terwijl de grootste sterfte op éénen dag aldaar, op den 9 April 1831 geweest is, waarop 861 menschen aan den Aziatischen braakloop overleden zijn.

9. Hoewel de zoogenaamde verhuisdag, waarop de visschers van pinken veranderen en voor het geheele jaar afrekenen, en waarop gewoonlijk vele afwijkingen in de diëet en misbruik van sterken drank plaats heeft, wel geene aanleiding tot het ontstaan der ziekte heeft kunnen geven, dewijl dezelve op den 30 Junij, en dus na het ontstaan van den braakloop heeft plaats gehad, bestaat er evenwel bij mij geene de minste twijfel of dezelve heeft op deszelfs vermeer-

dering invloed gehad; onderscheidene visschers hebben bij deze gelegenheid veel geld, sommige tot *f* 40 in handen gekregen; de vermeerdering der ziekte op den 2 Julij, waarvan ik op pag. 35 gewaagde, strekt hiervan ten bewijze en wordt ook door den Heer *Bausch* aan den twee dagen te voren plaats gehad hebbenden verhuisdag en de nedergedruktheid der gemoederen wegens het plotseling sterven van eenige menschen toegeschreven.

10. Eene opmerking welke op vele plaatsen, waar de cholera sterk heerschte, gemaakt is, is ook te Scheveningen bewaarheid; gedurende de epidemie namelijk is ook hier eene zeer sterke vermindering in de overige ziekten waargenomen, zoodat bijna geene andere ongesteldheden dan de Aziatische braakloop de hulp der geneeskundigen vorderen, terwijl die, welke nog voorkomen, in meer of minder hevigen graad verschijnselen van de heerschende ziekte opleveren. In de eerste 14 dagen daarentegen, dat de ziekte te Scheveningen heerschte, was het getal ziekten te 's Gravenhage, vooral bij de mindere klasse, bij de welke de psychische invloed niet zoo zeer zijne uitwerking uitoefent, buitengewoon groot. Meestal bestonden dezelve in gastrische ongesteldheden, met diarrhee en braking, duizeligheid, suizing in de ooren, rommelingen in den buik enz.

11. Niet onopgemerkt mag ik hier de sterke

gedruktheid der gemoederen bij de inwoners van Scheveningen voorbijgaan, welke ongetwijfeld veel toebrengt tot de zoo sterke uitbreiding der ziekte. De afschuw als het ware toch, welke de ziekte bij vele inwoners van 's Gravenhage voor de Scheveningers had doen ontstaan, en het slechte daglicht, waarin vele geheel valsche of overdrevene geruchten hen geplaatst hadden, maakte, dat alle arbeid stil stond; geen visch werd gevangen, dewijl dezelve niet meer gekocht werd, en menige huisvader zag met kommer den volgenden dag te gemoet, niet wetende, hoe hij zich het noodige onderhoud voor zijn huisgezin verschaffen zoude.

Deze werkeloosheid werd bij alle standen en bedrijven gevoeld; zoodat niet alleen de gedruktheid der gemoederen, eene zoo vruchtbare bron dezer ziekte, maar tevens het gebruiken van slecht en bedorven voedsel, wegens de volslagene armoede, waartoe vele der inwoners, welke toch van hunne dagelijksche verdiensten leven moesten, gebragt waren, ongetwijfeld veel toegebragt heeft tot de meerdere uitbreiding en hevigheid der epidemie. Dank zij de doelmatige en wijze maatregelen der regering, den ijver der leden van de subcommissie voor de zaken der cholera en vooral ook der uitstekende milddadigheid van 's Gravenhage's ingezetenen, welke hierin voorzien en voorzeker menigen huis-

vader voor zijn huisgezin, menige moeder voor hare kinderen en menig kind voor zijne ouders heeft beveiligd en behouden! Het verlies van den steun des huisgezins, de armoede waarin de leden van hetzelve zich zoo plotseling en onverwacht gedompeld zagen, of het verlies van geliefde kinderen of betrekkingen, was ook (ik ben in de gelegenheid geweest mij hiervan bij herhaling te overtuigen) bij velen dikwijls eene plotselijke oorzaak voor het uitbarsten der ziekte, terwijl dit door sommigen als een bewijs voor de besmettelijkheid derzelve werd aangevoerd!

Zie daar, geachte vriend! aan uw verzoek, zoo ik meen, voldaan, en wat ter mijner kennisse gekomen is, U medegedeeld. Gij zult gewis den wensch met mij deelen, dat van elke plaats, waar de ziekte verschijnt, eene getrouwe opgave worde medegedeeld van de wijze van ontstaan en het eerste beloop derzelve, opdat alzoo, nadat de strijd der al of niet besmettelijkheid van den Aziatischen braakloop in andere landen hartstogtelijk gevoerd is, dit vraagpunt in ons vaderland met bedaardheid en kalmte onderzocht en beslecht worde.

D. J. A. Arntzenius.

's Gravenhage, 25 Julij,
1832.

OPGAVE

DER

EERSTE HONDERD ZIEKTEGEVALLEN,

BENEVENS

DE DATUMS WAAROP EN PLAATS WAAR DEZELVE VOORKWAMEN,

VOLGENS DEN HIERBIJ GEVOEGDEN

Platten Grond van Scheveningen.

25 *Junij.*

1. Kerkstraat.

26 *Junij.*

2. Achter de kerk.

28 *Junij.*

3. Weststraat.
4. dito.

29 *Junij.*

5. Torenstraat.
6. Aan den Achterweg.

30 *Junij.*

7. Op den weg naar het badhuis.
8. In een slopje aangrenzende aan de Torenstraat.
9. Op den weg naar het badhuis.
10. Keizerstraat.
11. Kerkstraat.

1 *Julij.*

12. Torenstraat.
13. dito.
14. Achter de kerk.
15. Kerkstraat.
16. Torenstraat.
17. Keizerstraat.

2 *Julij.*

18. In eene poort bij het buurtje.
19. In eene poort bij de Torenstraat.
20. Op den weg naar het badhuis.
21. Kerkstraat in eene poort.
22. dito.
23. dito.
24. dito.
25. Kerkstraat.
26. Weststraat.
27. dito.
28. Kerkstraat.
29. Bij de Kerkstraat.

3 *Julij.*

30. In eene poort bij de Torenstraat.

31. Bij den straatweg naar 's Gravenhage.
32. Weststraat.
33. Smits-Slop.
34. Torenstraat.
35. Op den weg naar het badhuis.
36. In de Armenhuisjes.
37. Op den weg naar het badhuis.
38. In het nieuwe buurtje.
39. In het Molenaars-slop.
40. Bij de Weststraat.

4 *Julij.*

41. Bij de Kerkstraat.

5 *Julij.*

42. Bij de Armenhuisjes.
43. Aan den Achterweg.
44. Aan het einde van den Koorndijk.
45. Torenstraat.
46. In eene poort bij de Torenstraat.
47. Kerkstraat.

6 *Julij.*

48. In eene poort bij de Torenstraat.
49. Dito.
50. Jan-Hendrik-slop.
51. In een slop bij de Weststraat.

7 *Julij.*

52. Kerkstraat.

8 *Julij.*

53. Achter de Keizerstraat.
54. Achter de Torenstraat.
55. Aan het einde van de Kerkstraat.
56. Achter den Koorndijk.

9 *Julij.*

57. Weststraat.
58. Achter de Weststraat.
59. Achter de Torenstraat.
60. In eene poort bij de Torenstraat.
61. Achter de Weststraat.

10 *Julij.*

62. Kerkstraat.
63. Achter de Weststraat.
64. Weststraat.
65. Koorndijk.

11 *Julij.*

66. Achter het Jan-Hendrik-slop.
67. Torenstraat.
68. Achter den Achterweg.
69. Koorndijk.

12 *Julij.*

70. Nieuwe buurtje.
71. Torenstraat.
72. Bij de hooge duinen.

13 *Julij.*

73. Achter de Weststraat.
74. Achter het Jan-Hendrik-slop.
75. Achter de Keizerstraat.

76. Achter de kerk.
77. Achter het Jan-Hendrik-slop.

14 Julij.

78. Jan-Hendrik-slop.
79. Weststraat.
80. dito.
81. dito.
82. Bij de hooge duinen.

15 Julij.

83. Achter het Jan-Hendrik-slop.
84. Bij het Molenaars-slop.
85. Achter het Jan-Hendrik-slop.
86. Bij de hooge duinen.
87. Nieuwe laantje.
88. Achter de Kerkstraat.
89. Kerkstraat.
90. Aan het einde van de Kerkstraat.
91. Koorndijk.
92. Achter de kerk.
93. Achter den weg naar het badhuis.

16 Julij.

94. Weststraat.
95. dito.
96. dito.
97. Bij het Nieuwe buurtje.
98. Jan-Hendrik-slop.
99. Bij de hooge duinen.
100. Weststraat.

TOT HEDEN DEN 25 JULIJ ZIJN AANGETAST GEWORDEN

Den	25	Junij	1
»	26	»	1
»	28	»	2
»	29	»	2
»	30	»	5
»	1	Julij	6
»	2	»	12
»	3	»	11
»	4	»	1
»	5	»	6
»	6	»	4
»	7	»	1
»	8	»	4
»	9	»	5
»	10	»	4
»	11	»	4
»	12	»	3
»	13	»	5
»	14	»	5
»	15	»	11
»	16	»	21
»	17	»	10
»	18	»	15
»	19	»	22
»	20	»	18
»	21	»	24
»	22	»	24
»	23	»	11
»	24	»	25
»	25	»	31
		Totaal	294

Van deze zijn:
87 mannen,
132 vrouwen,
75 kinderen.
———
294

VERKLARING

VAN DEN

PLATTEN GROND VAN SCHEVENINGEN.

1—100. De woonplaatsen der eerste honderd zieken.
A. Straatweg naar 's Gravenhage.
B. School, nu cholera-hospitaal.
C. De kerk.
D. Dorpsput.
EEEE. Vier brandputten.
F. De laagste brandput, welke water ontvangt, wanneer de overige vol zijn.
GG. Visch-droogerijen.
H. Armenhuisjes.

Reijers del:

Steend. Desguerrois en Cº Amsterdam.

Bij den Uitgever dezes is mede te bekomen:

TOELICHTING VAN DEN BRIEF

VAN

Dr. RUST

OVER DEN

BESMETTELIJKEN AARD

DER

AZIATISCHE CHOLERA,

UIT HET HOOGDUITSCH VAN

Dr. VETTER

DOOR

D. J. A. Arntzenius,

Med. et Chir. Doctor.

GEDRUKT BIJ G. A. SPIN.